

**ŞAMAXI XANLIĞININ QARABAĞ XANLIĞI İLƏ
ƏLAQƏLƏRİ TARİXİNDƏN****N.Ş.BAYRAMOVA***AMEA-nın A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu*

XVIII yüzilliyin ortalarında meydana gəlmiş Azərbaycan xanlıqları dövlətçilik ənənələrinin bərpası baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Öz varlıqlarını qorumaq uğrunda daim mübarizə aparan Azərbaycan xanlıqları, o cümlədən Şamaxı xanlığı siyasi müstəqilliklərini itirməmək naminə qonşu xanlıqlar və dövlətlərlə müəyyən münasibətlərə girmək məcburiyyətində olmuşlar. Şamaxı xanlığının qonşu xanlıqlarla, həmçinin Qarabağ xanlığı ilə əlaqələrinin əsas istiqamətlərini nəzərdən keçirdikdə onun siyasi fəaliyyətinin əsasını qeyd etdiyimiz kimi öz müstəqilliyini qoruyub saxlamaq uğrunda mübarizə təşkil edir. N.Dubrovın xanlıqların bir-birinə münasibətinin dəyişkən xarakter daşdığını göstərirdi. Bunun isə yeganə səbəbi xanlıqların yarandığı ilk illərdə hər hansı bir ərazi üstündə mənafə toqquşmaları idi [11, IV c., s.13]. Tarixin sonrakı gedişi göstərir ki, bu münasibətlər beynəlxalq şəraitdən də asılı olaraq tez-tez istiqamətini dəyişirdi. Şamaxı xanlığının digər xanlıqlarla olduğu kimi Qarabağ xanlığı ilə də münasibətləri indiyə kimi ayrıca tədqiqat obyektı olmadığı üçün bu problemin araşdırılmasını aktual hesab edirik.

P.Butkov Şamaxı xanlığının qonşu xanlıqlarla münasibətlərinə dair məlumat verərək göstərir ki, 1749-cu ildə Yeni Şamaxıda hakimiyyətdə olan Hacı Məhəmmədli xan şəkilli Hacı Çələbi xan və gəncəli Şahverdi xan ilə birlikdə Gürcüstana hücum etmək üçün razılığa gələrkən qarabağlı Pənahəli xan da bu ittifaqa qoşulur. Lakin İrəvan xanının xəbərdarlığı ilə baş verə biləcək hadisəyə qarşı İraklinin hazırlıq görməsi nəticəsində bu ittifaq pozulur [8, II c., s.237]. Qubalı Fətəli xanın Şamaxı xanlığını işğal etmək istəyi Qarabağ xanını Şamaxı xanlığını müdafiə etməyə vadar edirdi. Lakin Qarabağ xanlığının Şamaxı xanlığı barədə öz iddiaları var idi. Bu bir tərəfdən Quba xanının Qarabağ xanlığı üzərinə hücumu keçəcəyi haqqında xəbərlərin geniş yayılması ilə bağlı idisə, digər tərəfdən isə heç şübhəsiz ki, İbrahimxəlil xanın da digər xanlıqların ərazilərini birləşdirmə siyasəti ilə əlaqədar olaraq Şamaxı xanlığına olan marağı ilə bağlı idi. Şamaxı xanlığı Fətəli xanın tabeliyində olan dövrdə (1768-1789-cu illər) İbrahimxəlil xan Şamaxı xanlığını ondan almaq və öz oğlanlarını burada hakim etmək niyyətində idi [9, II hissə, s. 423]. Məhz bu səbəbdən 1773-cü ilin sonlarında öz müttəfiqləri ilə birlikdə Şamaxı xanlığına hücum edən İbrahimxəlil xan tezliklə xanlığın paytaxtı Şamaxı şəhərini mühasirəyə aldı və Fətəli xanın qüvvələri az olduğu üçün şəhər ələ keçirildi. Qeyd edək ki, 1769-cu ildən Qarabağda özünə sığınacaq tapan və gözlərindən məhrum edilən Ağası xan da İbra-

hımxəlil xan və onun müttəfiqləri ilə bu yürüşdə iştirak edirdi [1, III c., s.422]. Lakin bu ittifaq uzun müddət davam etmir. P.Butkovun məlumatına görə Fətəli xan tərəfindən məğlub edilən və Əlvənddə sığınacaq tapan Ağası xan çox keçmir ki, İbrahimxəlil xan tərəfindən qardaşı Mehrəli bəyin öldürülməsinə cavab olaraq qətlə yetirilir [8, s.27]. A.A.Bakıxanov isə göstərir ki, Fətəli xanın göstərişi ilə 1788-ci ildə Sərkər sülalə üzvlərindən Məhəmmədsəid xan iki oğlu ilə Salyanda, Ağası xan isə iki oğlu ilə birlikdə Bakıda qətlə yetirilir [2, s.198]. Ağası xanın İbrahimxəlil xan tərəfindən yox, Fətəli xan tərəfindən qətlə yetirilməsi İ.Hacınskinin əsərində [3, s.27] də təkrarlanır.

Ümumiyyətlə, Şamaxı xanlığı XVIII yüzilliyin 90-cı illərinə kimi qonşu xanlıqlarla, o cümlədən Qarabağ xanlığı ilə münasibətlərində yalnız öz müstəqilliyini qoruyub saxlamaq uğrunda mübarizə aparmışdı. XVIII yüzilliyin sonu – XIX yüzilliyin əvvəlində isə yeni, Mustafa xanın dövründə Şamaxı xanlığı Azərbaycanın ən güclü xanlıqlarından birinə çevrilərək öz hakimiyyətini digər qonşu xanlıqlar üzərində yaymağa çalışmışdı.

1789-cu ildən 1792-ci ilə kimi Şamaxı xanlığında hakimiyyət uğrunda gedən mübarizədə Mustafa xan qalib gəlir. Mustafa xanın dövründə (1792-1820) Şamaxı xanlığının Quba, Şəki və Lənkəran xanlıqları ilə olduğu kimi Qarabağ xanlığı ilə də münasibətləri təəssüflə etiraf etməli ki, çox zaman düşmənçilik xarakteri daşmışdı. İlk dövrdə bu iki xanlıq arasında münasibətlərin kəskinləşməsində şəkili Səlim xan az rol oynamamışdı. Şəkili Məhəmmədhasən xan tərəfindən hakimiyyətdən uzaqlaşdırılan Səlim xan öz yeznəsi İbrahimxəlil xanı Mustafa xana qarşı müharibəyə təhrik etmişdi [10, s. 66]. İbrahimxəlil xanın öz qızını Mustafa xana deyil, İran şahı Fətəli şah Qacara verməsi də Mustafa xanı İbrahimxəlil xana düşmən etmişdi [7, I c., sənəd 972, s.683]. Bu iki xanlıq arasındakı münasibətlər İbrahimxəlil xanın Şəkiyə pənah aparan qardaşı oğlu Məhəmməd bəyin Mustafa xan tərəfindən öldürülməsi ilə daha da kəskinləşdi. Bu bərdə Mirzə Camal yazırdı: «Mustafa xan İbrahimxəlil xanın qardaşı oğlunu öldürdüyündən yenidən Qarabağ xanı ilə düşmənçiliyə başladı» [4, I kitab, s. 130].

Şamaxı xanlığının qonşu xanlıqlarla, o cümlədən, Qarabağ xanlığı ilə münasibətlərində olan gərginlik, hakimiyyət uğrunda mübarizə nəticəsində yaranmış düşmənçilik atributları Ağa Məhəmməd şah Qacarin (1795, 1797-ci illər) və general V.Zubovun başçılığı altında rus qoşunlarının Cənubi Qafqaza, o cümlədən Azərbaycana yürüşü (1796-cı il) zamanı nisbətən ara vermişdi. Belə ki, Ağa Məhəmməd şah Qacarin Cənubi Qafqaza məlum yürüşə hazırlaşması Rusiyanın hakim dairələrini narahat etməyə başlayır. Bu hücumla mane olmaq üçün bəzi diplomatik tədbirlər görülsə də, bir nəticə vermir. Qacarin Azərbaycanın Arazdan şimaldakı torpaqlarına və Tiflisə qoşun yeritməsinə cavab olaraq II Yekaterina hökuməti Cənubi Qafqaza hücum etmək haqqında qərar qəbul etdi və A.A.Bakıxanovun təbirincə desək, imperatriçə İran ilə müharibəyə başlayır [2, 207]. O.P.Markova isə göstərir ki, bu yürüşdə əsas məqsəd Xəzərsahili bölgələrdə rus ticarətinin üstünlüyünü qoruyub saxlamaq üçün Ağa Məhəmməd şah Qacarı cəzalandırmaq idi [14, s.191]. Qeyd edək ki, həmin ticarətdə Şamaxı mühüm rol oynadığı üçün Şamaxı xanlığının zəbt edilməsi xüsusilə diqqət mərkəzində idi.

V.Zubov Ağa Məhəmməd şah Qacara qarşı mübarizə aparmaq üçün

digər Azərbaycan xanları kimi Şamaxı xanına da müraciət edir. Bu zaman Mustafa xan ilə bərabər, İbrahimxəlil xan da V.Zubovun müraciətinə cavab məktubunda şaha qarşı bütün qüvvələrini toplayıb rus qoşunları ilə birləşməyə hazır olduğunu bildirir. XIX əsr rus tarixçisi N.Dubrovın haqlı olaraq yazır ki, V.Zubov xanların «səmimiyyətinə» üzdə inanırdı. Müəllif daha sonra qeyd edir ki, İran qoşunlarının yenidən yaxınlaşması haqqında məlumat alan xanlar bir tərəfdən Ağa Məhəmməd Qacarın dağıdıcı təcavüzündən müdafiə olunmaq üçün tədbirlər görür, digər tərəfdən isə Rusiyanın himayəsinə keçməklə öz siyasi müstəqilliklərinin itiriləcəyi faktı qarşısında qalmışdılar [10, s.174]. Mustafa xan da bu zaman xanlığın rus qoşunları tərəfindən qarət olunmasının qarşısını almaq və hakimiyyətini qoruyub saxlamaq üçün V.Zubova qarşı müttəfiq axtarmışdır. Zubovun yürüşü ərəfəsində Şamaxı xanlığı ilə Qarabağ xanlığını bir-birinə yaxınlaşdıran da məhz ümumi təcavüzə qarşı birgə mübarizə aparmaq olmuşdur. Xanlar rus qoşununa birlikdə zərbə vurmaq üçün plan hazırlayır. Plana görə baş komandan qraf V.Zubov öldürülməli idi [8, II c., s.398]. Lakin bu işi həyata keçirərkən Nurəli bəyin ehtiyatsızlığı ucbatından həmin qəsd baş tutmur [14, s. 183-184].

XIX yüzilliyin ilk ilində 1801-ci ildə Azərbaycanın tarixi torpaqları olan Qazax, Şəmsəddil və Borçalı da daxil olmaqla Şərqi Gürcüstan Rusiyaya qəti olaraq ilhaq edildikdən dərhal sonra Azərbaycanın şimal-qərb torpaqlarının da Rusiya tərəfindən işğalına rəvac verildi [12, s.225]. Bu dəfə Cənubi Qafqazın işğalına həmin işğalın «baş memarı» [6, s.111] hesab edilən general P.D.Sisianov təyin edilmişdir. İşğalın bu mərhələsində yenə də çar məmurları xanlıqlar arasındakı münasibətləri diqqətlə izləyir və həmin münasibətlərdən öz mənafeyi üçün çox məharətlə istifadə etməyi güclü bir vasitə hesab edirdi. Belə ki çar məmurlarından general Lazarevin general Knorrinqə 1801-ci ilin aprelinde yazdığı raportundan məlum olur ki, qarabağlı İbrahimxəlil xan ilə şamaxılı Mustafa xan ittifaq bağlayır və bu zaman şəkili Məhəmməd həsən xan, qubalı Şeyxəli xan və Qazıqumuq hakimi Xanbutay xan qüvvələrini birləşdirib Mustafa xanın üzərinə hücum edirlər. İbrahimxəlil xan isə 2000 nəfərlik dəstəni oğlunun rəhbərliyi ilə Mustafa xanın köməyinə göndərir [7, III c., s. 683].

I Rusiya-İran müharibəsinin gedişində Qarabağ xanlığının çar Rusiyası tərəfindən işğalından (1805) sonra bu iki xanlıq arasında münasibətlər Sisianovun qızıışdırıcı siyasəti ilə gərginləşir. Sisianov Qarabağ və Şəkini işğal etdikdən sonra Mustafa xana müxtəlif hədələyici məktublar göndərir, hətta İbrahimxəlil xana əvəzinə onun adından müxtəlif iddialar irəli sürür və bununla da xanların birliyinə zərbə vururdu.

Mustafa xan Rusiyaya münasibətində Sisianova yazırdı ki, keçmişdə onun babaları olan Şirvan xanları bütün Azərbaycana hakim idilər, deməli rus komandanı Şəki xanlığını və digər yerləri də Şamaxı xanlığına qaytarmalıdır. Sisianov isə Mustafa xandan vaxtilə Qarabağdan Şamaxıya keçmiş əhalinin geri qaytarılmasını təkidlə tələb edir.

Sisianov 1805-ci il avqustun 15-də növbəti tələblərini göndərir. Həmin tələblərdə yenə də Qarabağdan olan bütün ailələrin geri qaytarılması, həmçinin Cavad ərazisinin Qarabağ xanına qaytarılması öz əksini tapmışdı [7, II c., sənəd 1348, s.664].

Mustafa xan Sisianova yazdığı cavab məktubunda isə yazırdı: «O sakinlər ki, Qarabağdan keçiblər, geri qayıtmaq istəmirlər. Bir halda ki,

Şamaxı da, Qarabağ da İmperiyaya məxsusdur, mən əminəm ki, siz nə məni, nə də o sakinləri bir də narahat etməyəcəksiniz. Cavad ərazisinə gəldikdə isə Cavad heç bir vaxt Qarabağ ərazisinə aid deyildi. Cavad keçidi Şirvanla Muğan arasındadır. Əgər kimsə, qarabağlı və ya başqa birisi mənə sübut etsə ki, Cavad nə vaxtsa Qarabağa aid olub, onda ixtiyar sizindir [7, II c., sənəd 1349, s.665]». Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, Sisianov İbrahimxəlil xana Mustafa xanın Cavad adlı torpağın Qarabağ xanlığına verilməsinə qarşı etirazının əsaslı olduğunu yazırdı [7, II c., sənəd 1349, s. 665].

Tarixi faktlar bir daha göstərir ki, XIX yüzilliyin əvvəllərində nəinki Şamaxı xanlığı ilə Qarabağ xanlığı arasında münasibətlər, digər xanlıqların belə bir-biri ilə siyasi əlaqələri qonşu dövlətlərin, xüsusilə Rusiyanın siyasi maraqlarından asılı olaraq tez-tez dəyişirdi. Xanlar çar Rusiyanın yetirdiyi ikiüzlü siyasətin mahiyyətini başa düşür və bu dövlətə etibar etmirdilər.

Şamaxı xanlığı ilə Qarabağ xanlığının siyasi əlaqələri xanlıqların statusunun ləğv edildiyi dövrə qədər davam etmişdir. 1806-cı ildə İbrahimxəlil xan, Dağıstan hakimi Surxay xan, qubalı Hüseynəli xan ilə İran şahzadəsi Abbas Mirzəyə ittifaq məktubu göndərəndə Mustafa xan bu ittifaqda görünür [5, s. 293]. Lakin 1806-cı ildə İbrahimxəlil xanın gəncəli Cavad xanın qatili Lisaneviç tərəfindən qətlə yetirilməsindən sonra Mustafa xan çar Rusiyasına qarşı daha barışmaz mövqe tutur. Nəticədə özünü Rusiyaya «həmişə sədaqətli» olduğunu göstərən Mustafa xan 1819-cu ildə Abbas Mirzə ilə birləşmək qərarına gələrkən qarabağlı Mehdiqulu xan ilə ittifaq bağlayır [5, s.167].

Beləliklə, ilkin mənbələrin təhlili Şamaxı və Qarabağ xanlıqları arasındakı münasibətlərin dəyişən olduğunu göstərir. Bu iki xanlıq arasındakı əlaqələrin fərqləndirici cəhəti aralarında ərazi toqquşmalarının olmasına baxmayaraq, xarici düşmənlərə qarşı mübarizə zərurəti yaranıqda onların bir-birinə yaxınlaşmasındadır.

QEYDLƏR:

1. Azərbaycan tarixi (VII cild), III cild, Bakı: 1999.
2. Baxıxanov A. A. Gülüstanı-İrəm. Bakı: 2001.
3. Hacınski İ. Qubalı Fətəli xan. Bakı: 1959.
4. Mirzə Camal Cavanşir Qarabaği. Qarabağ tarixi. // Qarabağnamələr. I kitab.
5. Məhəmməd Təği xan (Mustofi). «Tarixi-Qacariyyə», cəldə əvvəl (fars dilində), Təbriz: 1319.
6. Budak M. Osmanlı-rus ilişkelerində Kafkazisiya// Avrasiya Etüdləri. 1995.
7. Акты, собранные Кавказской Археографической Комиссией (АКАК), т. I, Тифлис: 1866, т. II, Тифлис: 1868, т. III, Тифлис: 1869.
8. Бутков П. Г. Материалы для новой истории Кавказа с 1722 по 1803, т. II, СПб., 1869.
9. Броневский С.Б. Новейшие географические и исторические известия о Кавказе. Ч. II, Москва: 1823.
10. Дубровин Н.Ф. Закавказье от 1803 до 1806 года. СПб., 1866.
11. Дубровин Н.Ф. История войны и владычества русских на Кавказе. Т. IV, СПб., 1888.
12. История Ирана. М.: 1977.
13. Левиатов В.Н. Очерки из истории Азербайджана в XVIII веке. Баку: 1948.
14. Маркова О.П. Россия, Закавказье и международные отношения в XVIII веке. Москва: 1966.

ИЗ ИСТОРИИ СВЯЗЕЙ ШАМАХИНСКОГО И ГАРАБАХСКОГО ХАНСТВ

Н.Ш.БАЙРАМОВА

РЕЗЮМЕ

В представленной читателям статье автор подразделяет историю связей Шамахинского и Гарабахского ханств на три этапа. На первом этапе, как показывает автор, в период объединительной политики Фатали хана Губинского ханства поддерживали союзнические отношения.

В конце XVIII в. накануне походов Гаджара и Зубова несмотря на раздоры личного характера, ханы пришли к общему согласию, чтобы совместно противостоять внешней интервенции.

В ходе I русско-иранской войны отношения между Шамахинским и Гарабахским ханствами в результате подстрекательской деятельности Цицианова обострились и, тем самым, союзу двух ханств был нанесен удар в угоду интересам России.

FROM THE HISTORY OF RELATIONS BETWEEN THE SHAMAKHY AND GARABAGH KHANATES

N.Sh.BAYRAMOVA

SUMMARY

In this presented to readers article the author divides the history of relations between the Shamakhy and Garabagh khanates into three stages. In the initial stage the author states that at the time when Fatali khan of Guba pursued policy for uniting them these two khanates had already entered into alliance. Notwithstanding these khanates were on hostile terms they could reach mutual consent in joint struggle against the foreign invader. But in the course of the Russian-Iran war I, due to Sisianov's Shirvan instigation policy relations between the Shamakhy and Garabagh khanates had aggravated. And with this, to Russian's benefit the unity of khanates was disrupted.